

БРИТАНСЬКІ ДІАЛЕКТИЗМИ У ЛІТЕРАТУРНОМУ АМЕРИКАНСЬКОМУ ВАРІАНТІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Поширення територіально обмеженої та застарілої британської лексики у літературному американському варіанті англійської мови (АМА) відзначалося в окремих працях вчених-регіоналістів і соціолінгвістів. О.І. Чередниченко, наприклад, підкреслює, що варіант мови характеризується не тільки певною кількістю субстанційних інновацій, у тому числі іншомовного походження, але й помітними функціональними зміщеннями загальномовних одиниць. При цьому діалопічне зміщення у просторі, зумовлене усуненням територіальних обмежень на вживання одиниць мови у філіальному ареалі, на відміну від метрополії, є, на думку автора, дуже важливим [4, 7].

Досі увага дослідників була прикута, головним чином, до архаїчних лексем у літературній АМА, хоча і тут вчені обмежувалися наведенням деяких прикладів подібних лексичних одиниць, супроводжуючи їх датами початку вживання в АМА. Наприклад, Г. Менкен [10], Г. Форгю [8], Б. Брайзон [6], Дж. Крепп [9] згадують такі одиниці, як *gap* "прохід у горах", *mad* "сердитий", *to advocate* "захистити", *fall* "осінь" та деякі інші.

Особливості вживання британських діалектизмів у літературному американському варіанті не набули адекватного висвітлення, відсутній і виділений корпус таких лексем, що робить необхідним розгляд цієї актуальної проблеми варіативності негомogeneous за висловом Д. Брововича [1], національної мови, яка реалізується у вигляді регіональних варіантів.

У нашій статті розглянуті різні мовні аспекти британських діалектизмів, поширених у літературній АМА, з метою виявлення їх релевантних характеристик. Матеріалом для дослідження стали близько 700 лексем, виділених автором самостійно із великих словників Оксфорд (OED) [11], Уебстер (Webster) [13] та Рендом Хаус (RH) [14]. Оскільки вищезгадані джерела не завжди наводять прямі посилання на уживання британських діалектизмів у АМА (наприклад, "*dial. and US*"), статус останніх уточнювався шляхом порівняння поміток американських та британських словників [11], [12], [13], [14].

Під "британськими діалектизмами" тут і надалі розуміються територіально обмежені британські лексеми. До їх складу також входять шотландизми та ірландизми, незважаючи на невизначеність статусу форм мови у цих країнах: варіанти чи діалекти [7]; локалізми, поширені на території окремого англійського графства або його частини.

Увесь матеріал розділено на дві групи. До першої належать умовно названі "чисті діалектизми": одиниці, які ніколи не вживалися у літературній британській англійській (БА), завжди були територіально обмежені (помітки "*dial.*", "*local.*", "*dial and US*" та ін.). До другої групи з умовною назвою "архаїчні діалектизми" належать лексеми з такими помітками, як "*now dial.*", "*now Sc. (Scotland)*", "*now dial. and US*" та ін. Такі одиниці у минулому вживалися у літературній БА, але зараз збереглися лише у його діалектах. Інакше кажучи, ці лексеми одночасно належать до двох лексико-стилістичних шарів: діалектизмів та архаїзмів.

Серед найпродуктивніших словникових поміток OED у групі "чистих діалектизмів" (380 лексем) зафіксовані такі, як "*dial. and US*", наприклад, *brush* "бистрий біг, перегони", "*Sc. & north dial.*" (*kevel* "вид молоту"), "*dial.*" (*doty* "про деревину: трухлява"), "*orig. (originally) dial. and US*" (*to blather* "вести пусті розмови"), "*Sc. & US*" (*to sly* "крастися, як лисиця"), "*Sc.*" (*paddle* "вид морської риби"), "*chiefly Sc.*" (*cheep* "пронизливий різкий звук"), "*chiefly dial. & US*" (*to bat* "бродити, блукати") та ін.

Серед "архаїчних діалектизмів" (решта кількість) найчастіше зафіксовані такі помітки OED: "*now dial.*", наприклад, *to smudge* "йти замислившись", "*obs. (obsolete) ex. (except) dial.*" (*gavel* "частина соломи для снопа"), "*now dial. & US*" (*to siss* "шипіти"), "*now chiefly dial.*" (*scream* "пронизливий крик"), "*now chiefly dial. & US*" (*after* "про час: після"), "*now chiefly Sc.*" (*to cripple* "хромати"), "*now north & Sc.*" (*hale* "без ушкоджень, дефектів") та ін. Попередньо зауважимо, що серед представленого матеріалу помітні посилання на шотландський та північні англійські діалекти.

Докладніше розглянемо походження діалектизмів, яке простежується за OED. Серед "чистих діалектизмів" шотландизми зафіксовані у 29% усіх випадків (*to troll* "тягти трал за

лодкою"), північні англійські діалектизми – у 12 % (*shug* "удар"), північ Англії та Шотландія (спільне поширення) – 17,5 % (*canny* проникливий, хитрий"). Помітні також південні діалектизми (18 %), наприклад, *roily* "каламутна вода". Діалектизми сходу, заходу, середнього району (Midland) Англії та ірландізми менш численні.

Серед "архаїчних діалектизмів" співвідношення внеску окремих діалектних ареалів дещо змінюється на користь південного, середнього та східного районів, хоча перевага шотландізмів і північних англійських діалектизмів залишається досить вагомою і у цій групі: шотландізми – 20 % лексем, наприклад, *buzzard* "зневажливе ім'я старої людини", північні англійські діалектизми – 10 % (*deck* "колода гральних карт"), Шотландія та північ Англії (спільне поширення) – 8 % (*merchant* "власник крамниці"), південні діалектизми – 18 % (*to pick on* "насміхатися"), діалектизми середнього району – 10 % (*slick* "спритний"), східні діалектизми – 9 % (*feeding* "пасовище").

Таким чином, серед британських діалектизмів у літературній АМА переважають лексеми із Шотландії та півночі Англії. Помітне збільшення лексем із південного району у групі "архаїчних діалектизмів" можна пояснити переорієнтацією національної норми у період Middle English із Уест-саксонського (південного) діалекту на лондонський, базу якого склав середній діалект East Midland, завдяки чому чимало південних діалектизмів перестали вживатися у літературній мові і збереглися лише у діалектах.

Розглянемо діахронічний аспект поширення корпусу діалектизмів у літературній АМА. Початок вживання "чистих діалектизмів" відноситься до XVII ст., наприклад, *rock-cod* "вид тріски" (1634), але кількість лексем у цей період, як і у XVIII ст., є незначною, наприклад, *chore* "домашня нудна робота" (1758).

У XIX ст. відзначений максимум поширення "чистих діалектизмів", відповідно за десятиріччями: 9, 5, 21, 20, 20, 24, 24, 16, 21, 32, наприклад, *blowout* "сварка" (1825), *smart* "розумний, кмітливий" (1844), *sakes alive!* "вираз здивування" (1860), *to belt* "спішити" (1894). Лише окремі одиниці відносяться до XX ст.

Кількість "архаїчних діалектизмів", які набули поширення у XVII–XVIII ст., у півтора рази більше, ніж "чистих діалектизмів". До цього, раннього, періоду розвитку АМА відносяться такі приклади, як *team* "віз, запряжений двома кіньми" (1641), *to expose* "виставляти на продаж" (1777), *to miss* "уникати, ухилятися" (1788). Пік початку вживання лексем цієї групи, як і у попередній, припадає на XIX ст., відповідно за десятиріччями: 9, 6, 14, 7, 10, 16, 13, 9, 17, 14. Наприклад, *to roil* "дратувати" (1817), *flap-jack* "млинець" (1825), *tongue* "говіркий" (1836), *chipper* "жвавий, живий" (1849), *to sweeten* "переконувати" (1875) та ін. У XX ст. зафіксовані лише окремі приклади.

Отже, можна зробити висновок, що, хоча поширення британських діалектизмів у літературній АМА починається у ранній період колонізації США (XVII–XVIII ст.), максимальної інтенсивності цей процес набуває у XIX ст., після чого завершується. Цей результат добре узгоджується із відомими екстралінгвістичними факторами з історії США: рекордною кількістю іммігрантів у XIX ст., серед яких переважали вихідці з Шотландії та півночі Англії, за даними К. Бруннера [2], неосвічені носії англійської мови; освоєнням просторих земель Заходу країни. Раніше автор цієї статті відзначав, що тематично діалектизми тяжіють до побутових назв [3], і їх поширення у США, певною мірою, було зумовлено селянською діяльністю значної частини населення країни у цей період.

Семантичні особливості цього лексичного шару в АМА дуже різноманітні. По-перше, зауважимо, що вживання окремих одиниць пояснюється принципом аналогії: поширенням споріднених слів, наприклад, *to pry* "ломитися" і *pry* "брухт", *to cheep* "видавати різкий звук" і *cheep* "різкий звук", *to croon* "випускати глибокий низький звук" і *croon* "глибокий низький звук", *to drool* "випускати слину" і *drool* "слина", *to clout* "бити" і *clout* "удар", *to clutter* "захарашувати" і *clutter* "безлад, розгардіяш", та ін.

У деяких випадках загальноанглійські лексеми та споріднені британські діалектизми в АМА мають різний набір значень, наприклад, дієслово *to bust*, крім декількох значень дієслова *to burst*, від якого воно утворено, має специфічні значення, семантичні британські діалектизми в АМА: "заарештовувати", "мати збитки". В інших випадках відзначені специфічні маркери лексико-семантичних варіантів, властиві діалектизмам у літературній АМА на відміну від

британізмів. Наприклад, *aisle* означає у Британії "прохід у церкві", а в АМА це ("прохід у театрі, літаку, кораблі", *stomp* у БА "крик ворона", в АМА "крик дикого гусака". Різниця між ЛСВ є значною у таких прикладах (відповідно: британські діалектизми в АМА та британізми), як *dinky* "маленький та незграбний" – "маленький та милий", *presently* "зараз" – "скоро".

Нарешті, така різниця семантичних відтінків має місце між синонімічними, неспорідненими лексемами. Порівняємо *faucet* – *tap*: перший член, британський діалектизм у АМА, означає "кран на трубі, із бочки чи іншої посудини для рідини", другий, загальноанглійська одиниця, "кран на кінці труби, часто над раковиною, для рідини чи газу". Інший приклад складається із трьох слів: *sled* – *sledge* – *sleigh*. Перше, діалектизм у АМА, "будь-які сани", друге, американізм – "сани для транспортування вантажу", останнє, загальноанглійське – "сани для транспортування і людей, і вантажу".

Британські діалектизми у літературній АМА нерідко виконують, за визначенням А.Д. Швейцера [5, 128], т. зв. аналогову функцію. У наведених нижче парах перші члени британські діалектизми в АМА, другі – британізми: *druggist* – *chemist* "аптекарь", *row houses* – *terraced houses* "будинки, які мають спільну терасу", *merchant* – *shop* – *keeper* "власник крамниці".

Інший випадок – однобічна локальна маркованість, за виразом А.Д. Швейцера [5, 130]. У наведених нижче прикладах перший член, британський діалектизм, вживається в АМА частіше, ніж другий член, загальноанглійська лексема: *rooster* > *cock* "півень", *to pry* > *to prize* "ломитися", *polliwog* > *tadpole* "пуголюбок", *deck* > *pack* "колода гральних карт", *after* > *past* "про час: після", *police* > *policeman* "поліцейський", *varmint* > *vermin* "шкідлива тварина", *flapjack* > *pancake* "млинець", *bankbill* > *banknote* "банкнота", *yard* > *kitchen garden* "садок коло будинку" та ін.

Зберігання частини британських діалектизмів у літературній АМА можна пояснити заповненням семантичної та стилістичної лакуни. Наприклад, відповідно, *moonshine* "самогон, дешева горілка", *shoat* "молоде поросля", *to summer* "проводити літо", *to rout* "про свиней: перевертати землю у пошуках їжі", *portsman* "мешканець порту", та *to holler* "кричати", *hefty* "важкий", *mad* "сердитий", *fall* "осінь", *to register* "реєструвати" (у юридичній практиці), *bug* "комаха", *rind* "шкіра". В останньому випадку загальноанглійські нейтральні синоніми, відповідно, *to cry*, *weighty*, *angry*, *autumn*, *to register*, *insect*, *skin*.

Іноді поширення британських діалектизмів у АМА обмежено окремими ареалами країни. Тут йдеться про т. зв. "ареальні койне", які охоплюють декілька діалектних областей. Ареальна лексика вважається літературною в АМА [5]. Наприклад, лексема *neap* "віз" поширена в ареалі Нової Англії (північний схід США), *poke* "мішок", *spicket* "кран" – у середньому ареалі (Midland) та на Півдні, *rising* "пухлина" – на Заході, *slipe* "довга, тонка стрічка" – у середньому ареалі.

Нерідко спостерігається не пряме вживання діалектів у АМА, а утворення американізмів на підставі останніх з трохи відмінною семантикою. Наприклад, лексема *bake* у Шотландії означає "печиво", у США – "компанія на свіжому повітрі, що щось випікає", *scrabe* у Шотландії та на півночі Англії "птиця Manx Shearwater", у США "птиця Black Guillemot", *bear* діалектизм "наволочка" та "вид палатки із щільного матеріалу" на півдні США, *loblolly* діалектизм "багнисте місце" та "висока сосна" на південному сході США.

Суто фонетичні варіанти, наприклад, *taffy* "іриска" (британізм *toffy*), *booze* "алкогольні напої" (від *bouse*), та морфологічні розходження, наприклад, *to teach a school* "викладати у школі" (загальноанглійське *to teach in school*) відзначені досить рідко.

Складна дистрибуція, різних статус ЛСВ спостерігається в окремих випадках, наприклад, у слові *pert* перше значення "живий, спритний" – британський діалектизм у літературній АМА, друге значення слова "відкритий" є застарілим в обох варіантах, а два інших – "нахабний" та "міцний" (алкогольний напій) – поширені у загальноанглійському ядрі.

Реконверсія вживання частини британських діалектизмів і у літературній британській англійській мові відображає значний американський вплив на мікросистеми інших регіональних варіантів, зокрема БА. Суть цього явища полягає в тому, що територіально обмежена британська лексика після поширення в літературній АМА змінює свій статус та починає вживатися також і в БА без обмежень. Приблизно 15 % лексем корпусу наслідують цю

тенденцію. Зміна статусу багатьох одиниць за останні 30–40 років свідчить про динаміку змін у сучасній англійській мові. Нерідко така реконверсія виявляється при порівнянні словникових поміток OED [11] та більш раннього словника The Shorter Oxford English Dictionary (SOED) [12]. Наприклад, лексема *scunner* "огида" супроводжується поміткою першого джерела "orig. (= originally) Sc. & north", а другого – "Sc. & north". Аналогічно: *to let on* "розкривати, давати зрозуміти" – "orig. dial. & US" та "dial. & US". До згаданих одиниць належать такі приклади, як *to bumble* "помилятися", *squirt* "нахаба", *gangling* "довгий на зріст", *booze* "алкоголь", *to booze* "випивати", *to hike* "гуляти, ходити пішки", *hike* "прогулянка", *to yank* "смикати", *hand-me-down* "зношений одяг", *stupe* "глухий", *bugger* "хлопець", *to starken* "робити твердим" та багато інших.

Приблизно 20 % "чистих діалектизмів" та 7,5 % "архаїчних діалектизмів" мають деривати в АМА: нові ЛСВ та словоутворення-американізми. Наприклад, у британському діалектизмі в АМА *cookie* із початковим значенням "тістечко" розвиваються декілька ЛСВ-американізмів: "хлопець", "дівчина", "світлий коричневий колір". Аналогічно: *rooster* "півень" > "самець будь-якої птиці", *to bust* "терпіти невдачу" > "терпіти фінансову невдачу", *bug* "комаха" > "шкідливий мікроорганізм" > "ентузіаст" > "захоплення" та ін. До дериваційних словоутворень в АМА на підставі британських діалектизмів відносяться такі приклади, як *chore* "нудна домашня робота" (*chore-man, chore-woman, chore-boy*), *candy* "цукерка" (*candy-store, candy-pull*), *cookie* "тістечко" (*cookie-press, cookie-cutter, cookie-sheet*) та ін.

Чимало британських діалектизмів уживається не тільки на території США, але і в інших регіонах. Найчастіше таке спільне поширення спостерігається у Північній Америці (США та Канаді), наприклад, *to ticktack* "стукати жартома у вікно на свято Хеллоуїн", *cookie, dinky* "невисокої якості", *yard* "садок" та ін. Відзначено також вживання британських діалектизмів у США та Австралії, наприклад, *to smudge* "коптіти, чадіти", *to pick at* "чіплятися" та ін. Канадська англійська та австралійська англійська мови знаходяться під значним впливом АМА, що неодноразово відзначали дослідники-регіоналісти [5, 18], і дані лексикографічних джерел не завжди точно відображають масштаб цього впливу. Тут потрібні подальші дослідження на рівні мови.

Окремі британські діалектизми, можливо, спочатку були зафіксовані не у США, а в Канаді та Австралії. Статус таких лексем, за даними регіональних словників [11; 13], є проблематичним. Наприклад, вираз *to take* "починати замерзати (лід)" поширився в Канаді з 1825 р., у США – із 1879 р., *water-hole* "невеликий ставок" (в Австралії – з 1817 р., у США – з 1843 р.), *tradesman* "ремісник" (в Австралії – з 1880 р., у США – з початку XX ст.), *chipper* "життєрадісний" (у Канаді – з 1840 р., у США – з 1894 р.) та ін.

Таким чином, поширення частини британських діалектизмів у літературній АМА з одного боку відображає дивергентні процеси між регіональними мікросистемами англійської мови (зміна статусу лексичних одиниць), з іншого – внаслідок реконверсії (початку вживання певної кількості діалектизмів і у літературній БА) під американським впливом тут поширюються і процеси конвергенції регіональних форм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брозович Д. Славянские стандартные языки и сравнительный метод // Вопросы языкознания. – 1967. – № 1. – С. 2–7.
2. Бруннер К. История английского языка / Пер. с нем. – М.: Изд-во иностр. лит., 1956. – Т. 2. – 386 с.
3. Крицберг Р.Я. Британские диалектизмы и архаизмы в литературном американском английском // Функционально-семантические исследования языковых единиц и вопросы методики преподавания иностранных языков в вузе. – Гродно: Изд-во госуниверситета, 1990. – С. 106–108.
4. Череди́нченко А.И. Методологические вопросы теории языкового варьирования // Грамматические и лексические аспекты регионального варьирования полинациональных языков. – К.: КГПИИЯ. – С. 6–12.
5. Швейцер А.Д. Литературный английский язык в США и Англии. – М.: Высш. школа, 1971. – 192 с.
6. Bryson B. Made in America. – New York: W. Morrow, 1994. – 140 p.

7. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1995. – 446 p.
8. Forgue G. Les mots Américaines. – Paris: Presses Universitaires de France, 1976. – 126 p.
9. Krapp J. The English Language in America. – New York: Frederick Ungar Publishers, 1960. – Vol. 1. – 377 p.
10. Mencken H. The American Language. – New York: Alfred A. Knopf, 1986. – 777 p.
11. The Compact Oxford English Dictionary / Simpson J.A., Weiner E.S. (eds.). – Oxford: Clarendon Press, 1994. – 2371 p.
12. The Shorter Oxford English Dictionary on historical principles / C.N. Onions (ed.). Vol. 1–2. – Oxford: at the Clarendon Press, 1959. – 2515 p.
13. Webster's Third New International Dictionary of the English Language unabridged / P.B. Gove (ed.). – Springfield: Merriam-Webster Inc., Publishers, 1981. – 2662 p.
14. Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English language / Yerkes D. (ed.) – New York, Avenel: Gramercy Books, 1993. – 1854 p.

Олександр Огуй

ВИКОРИСТАННЯ КІЛЬКІСНИХ КРИТЕРІЇВ У СИНХРОННИХ ТА ДІАХРОННИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ НІМЕЦЬКОЇ ТА ІНШИХ МОВ ЄВРОПИ: КОЕФІЦІЄНТ ПОЛІСЕМІЧНОСТІ

Звертання до кількісних характеристик, поза сумнівом, допомагає визначити якісну специфіку мовного об'єкта, яка вказує на спосіб організації лексичної системи. Тому останнім часом зростає потреба в пошуках ефективних коефіцієнтів, що містко виражають за отриманими співвідношеннями певні мовні тенденції. Одним із них є коефіцієнт полісемічності (КП як співвідношення між кількістю слів та їх значень), на використанні якого зупинимося нижче.

Грунтуючись на досвіді лінгвістичних пошуків, принагідно зазначимо, що кількісні характеристики, які виражають якісні властивості мовного угруповання, виділеного на основі певних ознак (семантичних, фонетичних, морфологічних), в основному відповідають, за результатами статистичного аналізу, мовній системі загалом [2]. Поряд з тим, статистична тенденція, визначена за допомогою повної вибірки на матеріалі якогось зі словників, продовжує зберігатися і на матеріалі часткової вибірки. Тому апроксимативні розрахунки, отримані на матеріалах часткової вибірки (щонайменше 5-відсоткової) певних лексичних угруповань, дозволяють зробити моментальний знімок оточуючої мовної системи, завдяки якому можна скласти належні міркування про даний стан її функціонування та розвитку.

1. Лексичний склад мови (лексикон) та полісемія. Словниковий склад мови розвивається на основі словотвору, запозичення та семантичної деривації. Як засвідчує дослідження неологізмів у російській мові, за останні 30 років з'явилося близько 15000 субстантивних неологізмів. Серед них 75 % є результатом словотвору, 15,2 % – запозичень та 9,8 % – семантичної деривації, тобто полісемії [8, 22].

За нашою вибіркою із словника "Ergdzungsband zum "Deutsch – Russischen Wörterbuch" von O.I. Moskalskaja" [13] (близько 16 тис. неологізмів 1969–1982 рр., серед яких переважають 85,5 % іменників та 11,22 % прикметників), орієнтовно за таким же принципом розвивається, і німецька мова (75,82 % : 18,76 % : 5,42 %). Як бачимо, спосіб семантичної деривації займає, на противагу до самоізолюваної в роки "Залізної стіни" російської мови, ще менше місця (5,4 %), що пояснюється інтенсивнішим культуртрегерським впливом переважно англійської мови на культуру. Зупинимося детальніше на кількісних параметрах семантичної деривації чи полісемії.

2. Вживаність полісемічних слів та належність до певної частини мови. Як показує дослідження 5000 простих полісемічних слів англійської мови, феномен полісемії залежить від багатьох факторів: а) належності слів до певної частини мови; б) їх семантики; в) їх частотності тощо. За кількістю полісемічних слів частини мови мають таку ієрархію: дієслово – прикметник – іменник. За тлумачним словником угорської мови (58 тис. слів), який опрацював Ф. Папп, середня кількість семем для дієслів становить 2,3, для прикметників – 1,9, а для іменників – 1,6. Для англійської мови (тезаурус Роже, 30 тис. слів), на основі дослідження С. Вишнякової відповідні коефіцієнти полісемії дорівнюють: 3,5 (дієслово); 2,5 (прикметник);